UOT 332.122
DOI: https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.2.86.269

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI: SƏNAYE VƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AİDƏ HƏSƏNLİ
AMEA Naxçıvan bölməsi, dissertant
E-mail: aida.amirova@mail.ru

Sənaye istehsalının yerləşdirilməsində, elmi cəhətdən əsaslandırılmış aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməlidir: 1. Sənaye istehsalının xammal mənbələrinə və istehlak rayonlarına yaxınlaşdırılması. Bu prinsiplərə əməl etməklə təbii sərvətlər asanlıqla rasional olaraq iqtisadiyyatın dövriyyəsinə cəlb oluna bilər və bu da öz növbəsində xammalın uzaq məsafələrə daşınmasına müqavimət göstərir. 2. Sənaye istehsalının ölkə ərazisinə görə bərabər yerləşdirilməsi. Sənaye istehsalının yerləşdirilməsində bu prinsiplərə əməl olunması ölkənin iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının tarazlığını təmin edir və müvafiq olaraq təbii ehtiyatlardan və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə məsələsini həll edir, habelə əhalinin qeyri-mütəşəkkil miqrasiyasının qarşısını alır və s. 3. İqtisadi rayonlar arasında məhsuldar əmək bölgüsü və onların iqtisadiyyatının kompleks inkişafı. Bu prinsipləri rəhbər tutan əsas iqtisadi rayonların kompleks inkişafı ilə yanaşı sənaye istehsalı üzrə onların ixtisaslaşma istiqamətlərini müəyyən edir. 4. İqtisadiyyatın beynəlmiləlləşməsi və onun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının zəruriliyi. Bu prinsipin həyata keçirilməsi iqtisadi suverenlik, açıq iqtisadiyyat şəraitində dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya, müəssisələrin yaradılması və milli mülkiyyətlə təmin edilir. 5. Ölkənin xarici təcavüzdən müdafiəsi və ətraf mühitin mühafizəsi. Müstəqilliyini yenicə əldə etmiş respublikamız üçün bu prinsipə əməl olunması çox aktual məsələyə çevrilmişdir. Sənayenin yerləşdirilməsi, müəssisələrin yerləşdirilməsi, istehsal qovşaqlarının və mərkəzlərinin formalaşması uzun mürəkkəb proses olduğundan sənaye komplekslərinin formalaşmasının qarşılıqlı münasibətlərində üç mərhələni əhatə edir. Hazırda iqtisadi ədəbiyyatlarda sənaye qovşaqlarının əhəmiyyəti haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu barədə bəzi xarici iqtisadçılar və coğrafiya tənqidçiləri iqtisadi qovşaqların əsasını təbii şərait və iqtisadiyyat elementlərinin birliyi təşkil edir. Bu ideyanın tərəfdarları sırasına məşhur coğrafiya alimləri Riçard Hartsarn, K.Kons Kloran, Russel Smit, Fransua Rern daxildir. Rus-sovet alimləri P. M. Alampiriyev, A. Y. Probst, E. B. Alayev, L. Y. Ziman, Y. Ş. Sauşkin və başqaları sənaye qovşaqlarının mahiyyəti, onların nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqi ilə intensiv məşğul olurdular. Azərbaycan alimləri A. A. Nadirov, A. X. Nuriyev, S.K.Hüseynov və başqaları öz əsərlərində istehsalat qovşaqlarının tədqiqinə çox yer vermişlər. Sənaye qovşaqlarının mahiyyəti haqqında Azərbaycan iqtisadçılarının fikirlərində ümumi metodoloji əsaslar vardır. Onların fikrincə, sənaye qovşaqları hər bir ərazi-sənaye kompleksində (Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan, Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Lənkəran və s.) aparıcı rola malik sənaye sahələridir.

Bunu nəzərə alsaq, onların baxışlarında ciddi bir fərq tapa bilməzlər. Müasir dövrdə sənaye qovşaqlarının formalaşması və onun inkişafının özünəməxsus prinsipləri var. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar: 1. Elmi-tərəqqi və məhsuldarlığın yüksəldilməsi əsasında sənaye qovşaqlarının planlı işlənməsi və yerləşdirilməsi. 2. İstehsalın məqsədəuyğun ixtisaslaşmasını, iqtisadi əlaqəni, kooperasiyanı və ərazinin formalaşmasını təmin edən ictimai əmək bölgüsü. 3. Sənayenin xammal mənbələri və məhsul istehlakçılarına cəlb edilməsi. 4. Sənayenin yerləşdirilməsi, lakin inteqrasiya və əmək bölgüsü nəzərə alınmaqla. 5. Regionların iqtisadi inkişafında sənaye kooperasiyasının səmərəli formalaşdırılması və s. kimi sənaye qovşağının formalaşmasında və onun inkişafında mühüm rol oynayır. Elmi-texniki tərəqqi məhsul istehsalının intensivləşməsinə və əl əməyinin faiz payının azalmasına imkan verir, istehsal dövriyyəsinə yeni təbii sərvətləri cəlb edir, yeni ərazilərin məskunlaşmasında yaxşı ab-hava yaradır, həmçinin ətraf mühitə texnoloji təsirləri azaldır [1]. Dövlət siyasəti sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, o cümlədən sənayenin inkişafının təmin edilməsində böyük rol oynayır. Dövlətin qarşıya qoyduğu cari və strateji məqsədlər, vəzifələr və onların həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi kimi dövlət siyasəti sosial-iqtisadi inkişafın düzgün istiqamətlərinə əsaslanır. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti müxtəlif elementlərdən ibarətdir; sosial-iqtisadi siyasətin həyati istiqamətlərindən birini maliyyə, pul-kredit, sosial, aqrar, struktur, xarici iq-

tisadi siyasət, vergilər, ekologiya siyasəti və s. kimi regional inkişaf siyasəti təşkil edir.

Regional siyasətin uğurlu həlli ilə əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın birbaşa dövlət idarəçiliyi daha çox həyata keçirilir. Regional siyasətin həyata keçirilməsi məqsədlərindən biri də məqsədyönlü proqram-proqnoz metodudur. Proqram hazırlanarkən rayonun mövcud sosial-iqtisadi vəziyyəti təhlil edilir və qiymətləndirilir. Rayonun sosial-iqtisadi vəziyyəti və bu şəraitin rayon üçün nəticəsi qeyd edilir və həlli vacib olan problemlər seçilir. Təbii ehtiyatların və ətraf mühitin vəziyyəti qiymətləndirilir. Proqramın proqnoz modeli işlənib hazırlanmışdır. Proqrama daxil edilmiş və nəzərdə tutulan hər bir tədbir kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə qiymətləndirilir və onun iqtisadi səmərəliliyi hesablanır [2].

Bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrdə regional siyasətin ən mühüm formalarından biri azad iqtisadi zonaların yaradılmasıdır. Sənaye, ticarət, vergi sahələrində gömrük güzəştlərinin fəaliyyət göstərdiyi konkret coğrafi ərazilərin azad zonaları xarici və yerli investisiyalarda, müasir texnologiyalardan istifadədə, idarəetmə təcrübəsində və kadr seçimində, hər şeydən əvvəl yeni iş yerlərinin açılmasında böyük rol oynayır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, azad iqtisadi zonalar xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına, ümumiyyətlə, ölkənin müxtəlif regionlarına xarici və yerli kapitalın yatırılmasına, o cümlədən yeni texnologiya və idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsinə imkan verir, bu da öz növbəsində iqtisadi və sosial inkişafa müsbət təsir göstərir.

Bir sözlə, dövlətin regional, sosial-iqtisadi siyasəti regionların və iqtisadiyyat sahələrinin inkişafı qarşısında perspektiv hədəflər qoymalı, bu məqsədlərə çatmaqda çox aktual vəzifələr müəyyən etməli, regionların maraqları baxımından qarşıya qoyulan vəzifəni yerinə yetirməyə qadir olan idarəetmə və tənzimləmə mexanizmini işləyib hazırlamalı və nəhayət, onun həyata keçirilməsini stimullaşdırmalıdır.

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin 2004-cü il fevralın 11-də imzaladığı "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)"nə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni sənaye sahələri yaradılmış, sənaye istehsalının həcmi getdikcə artırılmışdır. Proqramda qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla icrası əsasında regionlarda mümkün struktur innovasiyası aparılıb, sahibkarlıq fəaliyyəti xeyli genişləndirilib, əlverişli investisiya mühiti formalaşdırılıb, müasir tipli sənaye müəssisələri yaradılıb. Belə ki, 2004-2008-ci illərdə muxtar respublikada 147 sənaye müəssisəsi yaradılmış və ya yeni texnologiya əsasında yenidən qurulmuşdur. 2008-ci ildə sənaye məhsulunun istehsalı 2004-cü ilin yekunları ilə müqayisədə 6,4 dəfə artmışdır. Bütün bunlar Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənayenin inkişafı qarşısında qoyulan Dövlət Proqramının uğurla həyata keçirildiyini bir daha sübut edir.

Bu gün muxtar respublikanın qarşısında duran ən mühüm strateji vəzifə təbii sərvətlərdən yerli istehsalda səmərəli istifadəyə, məhsulların xarici bazara çıxarılmasına, rəqabətin davamlılığına şəraitin yaradılmasına əsaslanmalıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye istehsalı kompleksinin gələcək perspektivi yerli zəngin mineral qazıntı ehtiyatlarına əsaslanmalıdır, yerli sənayenin materiallarından asılılığı maksimum dərəcədə azaldılmalıdır. Muxtar respublikanın ərazisi molibden, mis, mis-molibden, mis-polimetal, sprey-arsen, civə-kobalt, volfram, titan, qızıl, qurğuşun, manqan, sink, qaya-duz, dolomit, boksit, qarasulosphorit, traf-duz, qarasulosphorit, tramfat, s. sement xammalı, tikinti materialları və s. Həmçinin burada müalicəvi əhəmiyyət kəsb edən 200-dən çox mineral və termal bulaqlar var: Sirab, Badamlı, Darıdağ, Vayxır, Nəhəcir, Qahab, Qızılburun, Cəhri, Suramlı və s. [3].

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində aparılan geoloji-kəşfiyyat işləri nəticəsində faydalı qazıntı mənşəli xeyli tikinti materialı yataqları aşkar edilmiş və öyrənilmişdir. Naxçıvanın müxtəlif növ zəngin faydalı qazıntılarından səmərəli istifadə etmək üçün yerli xammal əsasında kiçikhəcmli metal təmizləmə, metal əritmə, çuqun əritmə, həmçinin polad istehsalı ilə bağlı yeni müəssisələrin yaradılması mümkündür. Artıq kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsində Naxçıvan MR-də zəngin kimyəvi xammal ehtiyatlarından (daş duzu, dolomit, fosforit, kükürd və s.) daha geniş istifadə etməyin vaxtı çoxdan çatıb. Beləliklə, Naxçıvanın təbii şəraiti və təbii zənginliyi mövcud potensialı iqtisadi baxımdan qiymətləndirdikdən sonra bu rayonun böyük sosial-iqtisadi inkişaf imkanlarına malik olduğunu söyləməyə imkan verir [6]. Dünya təcrübəsi göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərdən asılı olmayaraq, davamlı iqtisadi tərəqqinin təmin edilməsi təkcə daxili imkanlardan asılı deyil, həm də daxili və xarici amillərin yekdilliyi əsasında mümkündür. Ölkə ərazisində

fəaliyyət göstərən sənaye sahələrinin investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir (İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995-ci il). Qanunun özü ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş bütün növ investisiyalara aid edilmiş, eyni zamanda ölkənin sosial-iqtisadi bazasına yönəldilmiş, eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsinə və inteqrasiyanın təşviqinə yönəlmiş və mülkiyyət formasına baxmayaraq, bütün investorların bərabər hüquqlarını təmin edir. Geniş yayılmış dünya təcrübəsinə əsasən investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində bir neçə birgə əməkdaşlıq formaları mövcuddur: məsələn: iştirak payından asılı olmayaraq mənfəətin bölüşdürülməsinə razılıq, xidmət razılığı, əməkdaşlıq formaları və birgə təsisat yaratmaq yolu ilə güzəşt. Dünyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində klassik özünümaliyyə formasına amortizasiya, qiymətli kağızların satışından pul ayrılması və bank kreditləri üzrə əsas fond payları üzrə formalaşan xüsusi ayırmalar və təsis faiz dərəcəsi deyilir. Şübhəsiz ki, müstəqilliyini yeni qazanmış ölkələr üçün xarici investisiyalar daha vacibdir. Çünki bu ölkələrdə iqtisadiyyatın yenidən qurulması və onun genişləndirilməsi böyük həcmdə kapital qoyuluşu tələb edir [5].

Amma müstəqillik əldə etmiş və bazar iqtisadiyyatı şəraitində regionlar formalaşmış, xüsusən də investisiya çatışmazlığı olan ölkələrdə bu prosesi daxili imkanlar hesabına həyata keçirmək mümkün deyil. Bunu nəzərə alaraq iqtisadiyyatı dövlətin köməyi ilə inkişaf etdirmək üçün daxili investisiyalarla yanaşı xarici kapital qoyuluşu da tələb olunur.

Beləliklə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaxın gələcəkdə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün xarici kapital qoyuluşu daxili sərmayə ilə yanaşı çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bunun üçün xarici investorlarla birgə mülkiyyət fəaliyyətinə üstünlük verilməsi təklif olunur. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye sahələrinin inkişafını təmin etmək, burada əvvəllər mövcud olan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini bərpa etmək perspektivdə həllini tapmalıdır. Naxçıvan iqtisadi rayonunda yüngül və yeyinti sənayesi aparıcı yer tutur. Onların ümumi sənaye məhsulunda ümumi payı 75 faizə yaxındır. Hazırda "Gəmiqaya Bərəkət Qida Məhsulları" MMC, "Cahan Holdinq" Kommersiya Şirkəti Birliyi, "Badamlı Mineral Sular İstehsalat" MMC, "Sirab" ASC (Açıq Səhmdar), "Ləzzət Qida Sənayesi" MMC, "Naxçıvan Kərpic" ASC, "Xalça" ASC, "Taxıl və bulka" ASC və digər müəssisələr fəaliyyət göstərir. Lakin bu müəssisələrin bəziləri layihə gücünə görə işləmir. Ona görə də bu sahədə mövcud problemlərin həllinin gündəmdə daha aktual olduğu bildirilir. Evdən birgə istifadə və xarici investisiyaların Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı üçün xarici iş adamlarının, mülkiyyətçilərin, sərmayədarların öz kapitallarını qarşılıqlı maraqlar əsasında yerləşdirməsi üçün bütün sahələrdə yaxşı ab-havanın yaradılması zəruridir [4]. Hesab edirik ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası əhalisinin tələbatının yerli ərzaq məhsulları əsasında tam ödənilməsi üçün yardımçı iqtisadiyyatların genişləndirilməsi və bununla da xaricdən asılılığın azaldılması və istehsalın yerli xammalla təmin edilməsi ən mühüm məsələ kimi gündəmdə olmalıdır. Bizim üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasının sənaye kompleksinin perspektiv inkişafında kənd təsərrüfatından düzgün istifadə üsulu, nəqliyyatın təşviqi və işçi qüvvəsi heç bir gecikmə olmadan nəzərə alınmalıdır. Regionların mövcud potensialından daha səmərəli istifadəni təmin etmək məqsədilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" haqqında Prezidentin 14 aprel 2009-cu il tarixli xüsusi Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Yeni sosial-iqtisadi inkişaf proqramında Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişafı ilə bağlı ən qabaqcıl prioritetlər müəyyən edilib. Dövlət Proqramında aşağıdakı məsələlər müəyyən edilmişdir: Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni sənaye sahələrinin tikintisi, mədən sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və yeni müəssisələrin yaradılması, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində mövcud olan yeni ASC-lərin bərpası və daha da inkişaf etdirilməsi, müxtəlif qida məhsulları sənayesinin yaradılması, yeni tikinti materialları sahələrinin kəşfiyyatı, istirahət və meyvə bağları və bağ sahələrinin kəşfiyyatı; onların genişləndirilməsi, ipəkçiliyin bərpası və inkişaf etdirilməsi, quşçuluq təsərrüfatlarının istehsalının genişləndirilməsi, balıq sənayesinin inkişafı (14 aprel 2009-cu il tarixli 80 nömrəli Sərəncamla).

Dövlət Proqramına uyğun olaraq qısa müddətdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında aşağıda göstərilən bu müəssisələr yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Bunlar: Naxçıvan Sement zavodları, Kəngərli

rayonunun Qarabağlar kəndində Balıqçılıq, Babək rayonundakı "Kərimbəyli" Quşçuluq zavodu, Ordubad rayonundakı "Əylis" Quşçuluq Zavodu, Culfa rayonundakı "Kirnə" Quşçuluq Zavodu və bir sıra digər müəssisələrdir. Ümid edirik ki, bundan sonra da Dövlət Proqramına uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye istiqamətində görülən işlər daha elmi və səmərəli aparılacaq və əldə olunan nəticələr əhalinin tələbatının uğurla ödənilməsinə xidmət edəcəkdir.

4. Nəticə Aparılan araşdırmalar əsasında belə qənaətə gəlirik ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi, geosiyasi vəziyyəti, zəngin təbii sərvətləri, kifayət qədər işçi qüvvəsinin mövcudluğu, yüksək səviyyəli kadr potensialı, mövcud sosial və istehsal infrastrukturu sənaye sahələrinin sürətli inkişafına obyektiv şərait yaradır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənayenin inkişaf meylləri və xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, yerli xammal əsasında yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, onun maliyyə təminatının gücləndirilməsi yolları və perspektiv artım istiqamətləri göstərilmişdir. Təhlillər göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatında sənaye aparıcı yer tutur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının timsalında iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin inkişaf modeli coğrafi (yüksək dağlar, ucqar adalar) və ya iqlim (tundra, daimi donmuş qütb zonaları) xüsusiyyətlərinə görə eksklav olan ucqar rayonlar və ya materikə çıxışı çətin olan yerlər üçün tətbiq oluna bilər.

Dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi islahatların və şəffaflığın davamı olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər öz müsbət nəticələrini vermişdir.

2024-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) əvvəlki illə müqayisədə 3,1 faiz artıb.

Yerli gəlirlərin artması iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün mühüm amildir. Muxtar respublikada yerli gəlirlərin xərclərin ödənilməsində xüsusi çəkisi 2022-ci ildə 30 faiz, 2023-cü ildə 38 faiz, 2024-cü ildə 57 faiz təşkil edib. Ümumilikdə, ötən il muxtar respublikanın yerli gəlirlərinin 87,5 faizi İqtisadiyyat Nazirliyinin xətti ilə gəlirlər hesabına formalaşıb.

Son illər vergi siyasəti əsas iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən biri olub, iqtisadi artımın təşviqinə və biznes mühitinin inkişafına yönəlib. 2023 və 2024-cü illərdə Naxçıvanda vergi nəzarəti tədbirləri minimuma endirilib. Sahibkarlar tərəfindən vergitutma sahəsində könüllü əməletmə səviyyəsinin artırılması məqsədilə Naxçıvan, Şərur, Babək və Ordubad şəhərlərində vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzləri fəaliyyətə başlayıb. Bu tədbirlər nəticəsində 2024-cü ildə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən vergi sahəsində könüllü əməletmə səviyyəsi 99,1 faizə, könüllü bəyanetmə isə 99,5 faizə çatıb.

Belə ki, muxtar respublikada vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər vergi daxilolmalarını xeyli artırıb. 2024-cü ildə Naxçıvanda vergi daxilolmaları 2023-cü illə müqayisədə 37,6 faiz artaraq 226,6 milyon manata çatıb. Bu, proqnozlaşdırılan göstəricilərdən 30,2% çoxdur.

2024-cü ildə Naxçıvanda aktiv vergi ödəyicilərinin sayı 71,4 faiz artaraq 21 778 nəfərə, ƏDV ödəyicilərinin sayı isə 87,1 faiz artaraq 709-a çatıb.

2024-cü ildə muxtar respublikada vergi ödəyiciləri elektron uçot sisteminə üstünlük vermiş, dövlət qeydiyyatında olan 241 kommersiya hüquqi şəxsin 83 faizi elektron qeydiyyatdan keçmişdir.

Son iki ildə Naxçıvanda 3200-ə yaxın onlayn nəzarət kassa aparatı və 2200-dən çox POS terminal quraşdırılıb. 2024-cü ildə nağdsız əməliyyatların dövriyyəsi 66,2% artaraq 1 milyard Azn-i ötüb, POS-terminalların dövriyyəsi isə 38,8% artaraq 112 milyon Azn təşkil edib.

2024-cü ildə "ƏDV-nin qaytarılması" layihəsi üzrə istehlakçılara ümumilikdə 1,4 milyon Azn geri qaytarılıb ki, bu da 2023-cü illə müqayisədə 68% çoxdur.

Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sosial ayırmalarda da mühüm irəliləyişlər əldə olunub. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları 9,7% artaraq 162 milyon manat, qeyri-dövlət sektoru üzrə ayırmalar isə 15,8% artaraq 25,4 milyon manat təşkil edib. İşsizlikdən sığorta fonduna yığımlar 11,4% artaraq 4,4 milyon manat, icbari tibbi sığorta haqları isə 18,9% artaraq 28,9 milyon manat təşkil edib.

Ölkənin əmək bazarında şəffaflığın artması artım və inkişafa mühüm təsir göstərmişdir. Muxtar respublikada əmək bazarının rəsmiləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində qeyri-dövlət sektorunda aktiv əmək müqavilələrinin sayı 3,6 dəfə artaraq 11038-ə çatıb.

Aparılan islahatlar nəticəsində dövlət əmlakının idarə olunması və özəlləşdirmə proqramlarının icrası

prosesi optimallaşdırılıb. Nəticədə muxtar respublikada dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxilolmalar 23,5 faiz, dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlər 87,6 faiz, kiçik dövlət müəssisələrinin və qeyri-yaşayış obyektlərinin hərraclarda satışından əldə olunan gəlirlər 13 dəfə artmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti tərəfindən göstərilən bütün növ elektron xidmətlərin tətbiqinə başlanılıb. 2024-cü ildə elektron xidmətlər vasitəsilə daxil olan müraciətlərin sayı 2023-cü illə müqayisədə 4,8 dəfə artaraq 6500-ə çatıb.

Sahibkarlıq sahəsində inzibati prosedurların sadələşdirilməsi, biznes nümayəndələrinin idarəetmə bacarıqlarının artırılması, güzəştli kreditlərin verilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdirilir. Ötən il muxtar respublikada Sahibkarlığın İnkişafı Fondu üzrə problemli kreditlərin məbləği 3,1 dəfə azalıb. Qeyd olunan göstəricilər Naxçıvan Muxtar Respublikasında son bir ildə sosial-iqtisadi tərəqqi və davamlı inkişaf meyillərini, əlverişli biznes mühitini və vergi sisteminin səmərəliliyini əks etdirir.

Nəticə

Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye istehsalının yerləşdirilməsi və inkişafı elmi əsaslara və müasir tələblərə uyğun həyata keçirilir. Sənaye qovşaqları və istehsalat kompleksləri təbii resursların effektiv istifadəsinə, regional bərabərliyə və əmək bölgüsünün düzgün qurulmasına əsaslanır. Eyni zamanda, regionda elmi-texniki tərəqqi və müasir texnologiyaların tətbiqi sənayenin məhsuldarlığını və rəqabət qabiliyyətini artırır. Dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, xüsusilə "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", sənaye müəssisələrinin qurulması və mövcud potensialdan səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Xarici və yerli investisiyaların cəlb olunması, azad iqtisadi zonaların yaradılması və infrastrukturun inkişafı regionun iqtisadi artımını sürətləndirir. Naxçıvanın zəngin təbii sərvətləri və geosiyasi mövqeyi də sənaye sahələrinin genişlənməsinə mühüm imkanlar yaradır. Bununla yanaşı, vergi siyasətinin sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi biznes mühitini yaxşılaşdırır və sahibkarların fəallığını artırır. Bütün bu tədbirlər nəticəsində regionda sosial-iqtisadi inkişaf təmin olunmuş, sənaye sektorunun rolu daha da güclənmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ahmadov, N. H. (2005). Nakhchivan economy on the ways of development. Monograph. Baku: Elm.

2. Ahmadov, N. H. (2008). Problems of Nakhchivan economy: economic growth, dynamical development. Monograph. Baku: Sabah.

3. Aliyev, A. L. (2000). The necessity of joint establishments with foreign investment creation. In the book of key inclinations (collection of articles) of social- economy development of Azerbaijan in modern period. (9th edition) Baku: Elm.

4. Babayev, S. Y. (1999). Geography of Nakhchivan Autonomous Republic. Baku: Elm, 298.

5. Huseynov, T. A. (2000). Industrial economy. Baku: East-West.

6. Larina, N. I., & Kselnikov, A. A. (1998). Regional policy in the countries of market economy. Moscow: Economy

XÜLASƏ

Məqalədə sənayenin bütün ölkə üzrə rasional təşkili məhsuldar qüvvələrin ərazi yerləşdirilməsinin əsas xüsusiyyəti kimi milli iqtisadiyyatın və sosial perspektivin təmin edilməsində mühüm vasitələrdən biridir. Bu proses, bir qayda olaraq, sənaye müəssisələrinin təşkilindən başlayır, bütün proseslər iqtisadi məhsuldarlıq əsasında həyata keçirilir. Bu və digər müəssisələrin yerləşdirilməsi üçün regionlar seçilərkən, həmçinin onun əsaslandırılması zamanı onun gözlənilən yerli məhsuldarlığı ilə kifayətlənmək olmaz. Eyni zamanda yeni təkrar istehsalda özünün sənaye obyektinin rolu, onun bu prosesə töhfəsi və bütövlükdə ölkədə səmərəliliyi əsas hesab edilməlidir. Bununla yanaşı, sənaye müəssisələrinin yerləşdirilməsində konkret olaraq qeyri-iqtisadi mənfəət, siyasi, milli təhlükəsizlik, ölkənin müdafiəsi və digər amillər bütün vasitələrlə nəzərə alınmalıdır. Hətta Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra işçi qüvvəsinin və sənaye müəssisələrinin əraziyə uyğun yerləşdirilməsinin aktuallığı nəinki öz təsirini itirmiş, həm də çox ciddi forma almışdır.

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, sənaye, makroiqtisadiyyat, Naxçıvan, davamlılıq.*

АИДА ГАСАНЛИ
Аспирант Нахичеванского отделения Национальной академии наук Азербайджана
E-mail: aida.amirova@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статье утверждается, что рациональная организация промышленности на всей территории страны, как важнейшая черта территориального размещения производительных сил, является одним из важных средств обеспечения народнохозяйственных и социальных перспектив. Этот процесс, как правило, начинается с организации промышленных предприятий, все процессы осуществляются на основе экономической производительности. При выборе регионов размещения этих и других предприятий, а также при их обосновании нельзя быть удовлетворенным ожидаемой местной производительностью. При этом основополагающей следует считать роль самого промышленного объекта в новом воспроизводстве, его вклад в этот процесс, его эффективность в стране в целом. Кроме того, при размещении промышленных предприятий следует обязательно учитывать неэкономические выгоды, политические, факторы национальной безопасности, национальной обороны и другие. Даже после обретения Азербайджаном независимости актуальность территориального размещения рабочей силы и промышленных предприятий не только не утратила своего значения, но и приняла весьма серьезную форму.

Ключевые слова: *экономика, промышленность, макроэкономика, Нахчыван, устойчивость.*

AIDA HASANLI
PhD Candidate at the Nakhchivan Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences
aida.amirova@mail.ru

SUMMARY

In the article, the rational organization of industry throughout the country, as the main feature of the territorial placement of productive forces, is one of the important means of ensuring the national economy and social prospects. This process, as a rule, begins with the organization of industrial enterprises, all processes are carried out on the basis of economic productivity. When selecting regions for the placement of these and other enterprises, as well as when justifying them, one cannot be satisfied with their expected local productivity. At the same time, the role of the industrial facility itself in new reproduction, its contribution to this process and its efficiency in the country as a whole should be considered fundamental. At the same time, in the placement of industrial enterprises, non-economic profit, political, national security, national defense and other factors should be taken into account by all means. Even after Azerbaijan gained independence, the relevance of the territorial placement of the workforce and industrial enterprises not only lost its influence, but also took on a very serious form.

Keywords: *economy, industry, macroeconomics, Nakhchivan, sustainability.*